

Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem

Buket CANDAN¹

Özet

Kültür hayatımızda eğitim kurumlarıyla birlikte doğup gelişen ve yaklaşık bin yıldır varlığını sürdüren kütüphane kurumu, eğitim sürecinin bir ürünüdür ve günümüzde de bilgi aktarımının gerçekleştirilmesini sağlayan temel kurumlardan biri olarak hizmet vermektedir. Geçmiş anlamının, geleceği şekillendirmeye olumlu yönde katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu araştırmada eğitimimizde kütüphanelerin tarihsel gelişimi, kültürel mirasımızdaki ilk yazılı belgelerden günümüze kadar tarihsel bir perspektifte incelenmekte ve eğitim hayatımıza etkileri ortaya konmaktadır. Ancak incelenen zaman diliminin genişliği nedeniyle, bu yazının konusu Cumhuriyet Öncesi Dönem ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Eğitim ve Kütüphaneler, Kütüphanecilik Tarihi, İslamiyet, Çağdaşlaşma, Türk Kültürü

Libraries in Turkish Culture and Its Effects on Our Education Life: Pre-Republic Period

Abstract

In our culture life, library institution which was born and developing with educational institutions and existing for nearly thousand years is the products of education process and serves as one of the fundamental institutions that ensures the information transfer process can be realized today. Thinking that understanding the past will positively contribute to shaping the future, historical development of libraries in our education is scrutinized through a historical perspective ranging from the initial written documents in our cultural heritage to present times and are determined through the effects of our education within the scope of this study. Due to the wideness of the time period examined, however, the subject matter of this piece of work was limited to the Pre-republican Period.

Keywords:Education and Libraries, History of Librarianship, Islam, Becoming Contemporary, Turkish Culture

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çankırı-TÜRKİYE
E-posta: buketcandan@yahoo.com

Giriş

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde eğitim kavramının pek çok farklı tanımı olduğu görülür. En genel tanımıyla eğitim, bireyin zihinsel, bedensel, duygusal, toplumsal yeteneklerinin ve davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen doğrultuda geliştirilmesi yolundaki çalışmaların yaşam boyu devam eden sürecidir (Akyüz, 2013: 2).

Eğitim sürecini oluşturmak için, bireyin eğitim gereksinimini karşılayacak amaçların ve bu amaçlara ulaştıracak davranışların uzmanlarca saptanması gerekir (Başaran, 2007: 34). Bu nedenle eğitim süreci, örgün, yaygın veya uzaktan eğitim veren çeşitli eğitim kurumlarınca oluşturulacak planlı öğretim sürecini akla getirmektedir. Çağımızda öğretim ile amaçlanan, öğretme-öğrenme-öğrenmeyi öğrenme dizgesi altında bir öğrenme kültürü oluşturmak ve bireyleri yaşam boyu öğrenme becerileriyle donatmaktır.

Eğitim sürecinin temelinde bilgi aktarımı yatmaktadır. Bilgi aktarımını gerçekleştirebilmek için, üretilen bilginin derlenmesi, düzenlenmesi ve yararlanmaya sunulması gerekmektedir. Bilgi günümüzde hava, su, yiyecek ve barınak gibi insanlığın temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilmektedir (Shera, 1972: 8). Kütüphane eğitim sürecinin bir ürünüdür ve günümüzde de bilgi aktarım sürecinin gerçekleştirilmesini sağlayan temel kurumlardan biri olarak hizmet vermektedir. Bu nedenle kütüphane kurumu eğitimin ayrılmaz bir elemanıdır (Yılmaz, 2004: 49; Atılğan, 1991: 69). Burada akla gelecek soru, kütüphane kurumunun eğitimin hangi tür ve düzeyi ile sınırlı olduğudur. Ancak, bilgi aktarımı sadece örgün eğitim ya da sadece yaygın eğitim sürecinde gerçekleşen bir olgu olmaması nedeniyle, eğitim-kütüphane ilişkisi de her tür ve düzeydeki eğitim süreci için geçerli bir ilişkidir ve eğitim süreçlerine koşut olarak kütüphane kurumu da çeşitli türlere ayrılmaktadır (Yılmaz, 2004: 50).

UNESCO/IFLA'da yayımladıkları bildirilerde kütüphane kurumunun bu özelliğine dikkati çekerek halk kütüphanesinin temel görevlerinden birinin resmi eğitimin her düzeyinin yanı sıra bireysel eğitimi de desteklemek olduğunu vurgularlarken (UNESO, 1994), okul kütüphanesinin ise hizmetlerini yerine getirirken yerel, bölgesel ve diğer kütüphane türleriyle işbirliği içinde hareket etmesi gerektiğini belirtirler (UNESCO/IFLA, 2000). Bu nedenle araştırmada eğitimin tür ve düzeyinde bir sınırlamaya gidilmeden kültürel mirasımızdaki ilk yazılı belgelerden günümüze kadar kütüphanelerin tarihsel gelişimi, *tarihi yöntem* kullanılarak incelenmekte ve eğitim hayatımıza etkileri ortaya konmaktadır. Ancak incelenen zaman diliminin genişliği nedeniyle, bu yazının konusu Cumhuriyet Öncesi Dönem ile sınırlandırılmıştır.

İslamiyet Öncesi Dönem

Göktürkler

Sekiz Türk boyunun birleşmesiyle kurulan Göktürk Devleti M.S. VI-VIII yüzyıllar arasında hüküm sürmüştür (Salman, 2013: 18).M.S. V. yüzyıla ait olduğu varsayılan Yenisey Yazıtlarını saymazsak, kültür hayatımızdaki tarihi bilinen ilk yazılı belgeler, *Göktürkler* Dönemine aittir. Bu belgeler M.S. VIII. yüzyılda dikilen Orhun Yazıtlarıdır. Göktürklerin 38 harfli gelişmiş bir alfabeyle sahip olmaları ve yazılı eserler bırakmaları, yazı ve dil konusunda planlı bir eğitim yapmış olduklarını akla getirmekle birlikte (Akyüz, 2013: 11; Köprülü, 1981: 28), o döneme ait eğitim kurumlarının ve kütüphanelerin varlığı konusunda elimizde yeterli bilgi yoktur.

Uygurlar

Göktürk Devletinin yıkılmasıyla kurulan Uygur Devleti M.S. 745-840 tarihleri arasında hüküm sürmüştür (Salman, 2013: 24). Kütüphanelerin varlığına dair belgeler ilk kez *Uygurlar* Döneminde karşımıza çıkmaktadır (Cunbur, 1963: 105). Bilgiye, bilime ve eğitime büyük önem veren ve verdikleri eserlerde de bunu sık sık dile getiren Uygurlar, Göktürk alfabesini terk ederek, 14-18 harften oluşan Soğd alfabesini benimsemişler ve günümüze kütüphaneler dolusu eserler bırakmışlardır (Akyüz, 2013: 14; d'Ohsson, 2008: 58; Banarlı, 1971: 74-76; Stein, 1933: 215-216). Turfan-Karahoco bölgesinde yapılan kazılarda, Tun-huang vahasındaki Bin Buda Mağaralarındaki gizli bir şapelde Uygurlardan kalma çok sayıda el yazması eser ele geçmiştir². Mabet kütüphanedeki bu eserler arasında Uygurcanın yanı sıra Runik Türkçe (Göktürkçe) ile de yazılmış kitaplar bulunmaktadır (Stein, 1933: 193, 214-216).

İslamiyet Etkisindeki Dönem

Karahanlılar

Orta Asya'da hüküm sürmüş İslamiyet'i kabul eden ilk Türk Devleti *Karahanlılar*'dır³. Uygur Devletinin hâkimiyetinin sona ermesi sonrası

² Burada ele geçen Uygur el yazmalarının yanı sıra tahtadan yapılmış Uygur matbaa harfleri de bulunmuştur. Bu tahtadan yapılmış Uygur matbaa harflerinin X. yüzyıldan öncelerine ait olması nedeniyle matbaayı ilk kez Uygurların kullandığının bir kanıtı olarak gösterilmektedir (Bossert, 2010: 425-426; Gerçek, 1939: 15-16).

³ Tarihte İslamiyet'i kabul eden ilk Türk Devletinin M.S. 922 tarihinde İdil (Volga) Bulgar Hanlığı olduğu ileri sürülmektedir. O dönemin önemli ticaret yollarından birinin topraklarından geçtiği İdil (Volga) Bulgarları, güçlü ordularının yanı sıra ticaretteki başarılarıyla tanınmışlardır. Hiçbir İslam devletiyle ortak bir sınıra sahip olmamalarına rağmen, onların İslamiyet'i kabulleri de ticaret için bölgelerine sıklıkla gelen Müslüman tüccarlardan bu dini öğremleriyle gerçekleşmiştir (Salman, 2013: 29; Yazıcı, 2013: 41-42).

kurulan Karahanlı Devletinin İslamiyeti kabul edişi X. yüzyılın ilk yarısına rastlamaktadır (Yazıcı, 2013: 42; Banarlı, 1971: 93). İslamiyet'in geliştiği eğitimimizde de etkileri uzun süre devam edecek olan birçok yeniliği beraberinde getirmiştir:

İslam ilimlerinin okulu önce mescitler ve camiler, sonra kütüphaneler ve medreselerdir (Banarlı, 1971: 103). İslamiyetin kabulüyle eğitimimiz ilk kez medrese⁴ denilen planlı ve düzenli bir örgün eğitim kurumuyla tanışmış ve medrese eğitimi Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam etmiştir.

Kültür hayatımız İslami düşüncenin etkisiyle yeniden şekillenmiş; medreselerde yetişen düşünürler ve din adamları bu değişimi hızlandırıcı yaygın eğitim görevi üstlenmişlerdir.

Karahanlı hükümdarlarının bilime önem vermeleri ve bilim insanlarını korumaları toplumun bilgi düzeyinin yükselmesini sağlamıştır. Farabi, İbni Sina, Balasagunlu Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, Edip Ahmet, Ahmet Yesevi bu dönemde yetişen ve bu döneme yön veren önemli bilginlerden bazılarıdır. Semerkant, Buhara, Taşkent, Balasagun, Yarkent, Kaşgar gibi önemli kentlerde vakıf yoluyla açılan medrese ve kütüphaneler bu kentleri eğitim, bilim, kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir (Akyüz, 2013: 19, 21-22; Bilhan, 1988: 13). Vakıf kurumları İslam dünyasında yüzyıllarca çeşitli kültürel faaliyetlerin oluşmasında ve süreklilik kazanmasında büyük bir rol oynamışlardır. Vakıf yoluyla kurulmuş eğitim kurumları da bunların en başında gelmektedir. Bu vakıfların oluşmasında devlet yöneticilerinin, varlıklı kişilerin, bilginlerin, toplumun çeşitli kesimlerinden kişilerin katkıları vardır (Cüneyd, 2009: 17).

Karahanlılar Döneminin hükümdarlarından İbrahim Tamgaç Buğra Karahan (1042-1067)'ın mallarını bahşederek Semerkant'ta Babül-Cedid denilen mahallede kurduğu Medresenin vakıf belgesi günümüze kadar gelmiştir. Vakfiyede medresenin, Hakan, bilim ve din yetkilileri için Meşhed mezarlığı bitişinde bir mescitten, bilim, araştırma ve inceleme salonlarından, Kur'an öğretimi için bir kütüphaneden, hafızların Kur'an okuması ve halkın Kur'an okumaları için bir derslikten, halkı eğitmek için edep öğretmenine mahsus bir derslikten oluştuğu ve bunların tümünün vakfın gerektirdiği bilimsel koşullara uygun olarak düzenlendiği bildirilmektedir. Vakfiyede ayrıca kütüphaneden sorumlu kişiye ödenmesi

⁴ Medreseler İslam dünyasında Şii ve Sünniler arasında eğitim alanında yaşanan kutuplaşmanın bir ürünü olarak ortaya çıkmışlardır. Mısır Şii Fatimileri, darül-İlim veya darül-hikme adını verdikleri eğitim kurumlarında Şii mezhebinin propagandasını yapmaları ve Kahire'de bazı Sünni bilginlerin öldürülmesi, Sünniliğin özellikle Şafi'i ve Hanefi mezheplerinin ağırlıklı olduğu ülkelerde medrese adı verilen eğitim kurumlarının kurulmasına yol açmıştır (Eyice, 2001: 50-51; Banarlı, 1971: 104).

gereken aylık miktar da kayıt altına alınmıştır. Vakıftaki kütüphanenin Kur'an öğretimi için olduğunun bildirilmesine rağmen, bir medrese kütüphanesinde her türden bilim ve sanat kitapları bulunmaktadır ve Kur'an sözcüğü amacın kutsallığını ifade etmek için kullanılmıştır(Bilhan, 1982: 117-119, 123).

Gazneliler

İlk Türk-İslam devletleri arasında önemli bir konuma sahip olan *Gazneliler Devleti*, önceleri Samanilerin hizmetinde bulunan Müslüman Türkler tarafından X. yüzyılda Afganistan'da kurulmuş ve en parlak çağını Sultan Mahmud (998-1030)'un hükümdarlığı sırasında yaşamıştır. Bilime ve eğitime büyük önem veren ve iyi bir eğitim almış olan Sultan Mahmud'un saray kütüphanesinde binlerce değerli eser bulunduğu bilinmektedir (Yazıcı, 2013: 44-45, 47; Cunbur, 1963: 106). Yapmış olduğu fetihler sonucunda eski dünyanın önde gelen uygarlıkları arasındaki bağları güçlendiren Sultan Mahmud, alanlarında isim yapmış Müslüman bilginleri devletin başkenti Gazne'de bir araya getirmiştir. Gazne sarayına bağlanan bilginler arasında Beyruni, Ebu Nasr İbn Irak, Abdüssamed İbn Abdüssamed el-Hakim ve Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammar sayılabilir (Tekeli ve ark.,2001: 208-209).

Büyük Selçuklular

Büyük Selçuklu Devleti; Tuğrul Bey'in yönetimindeki orduların 1040 tarihinde Gaznelileri yenmesiyle kurulmuştur (Akyüz, 2013: 41; Yazıcı, 2013: 49-50). Kısa zamanda büyük bir imparatorluk haline gelen Selçuklular, Horasan ve Maveraünnehir'deki var olan bilim ve sanat ortamını çok daha ileri seviyelere çıkarmışlardır (Köprülü, 1981: 180, 182). Turan (2010: 328)'a göre, Selçukluların ve onlardan doğan devletlerin medeniyet tarihindeki en büyük hizmetleri, Tuğrul Bey'den itibaren İslam dünyasının her tarafını cami, medrese, kütüphane, tıp okulu, hastane, imaret, zaviye kervansaraylar ile donatmaları ve bu kurumlara büyük vakıflar yapmalarıdır. Özellikle Sultan Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah (1017-1092)'ın veziri Nizam-ül-Mülk bilim ve eğitimde ilerleme sağlamak için Bağdat, Musul, Basra, Nişabur, Belh, Herat, İsfahan, Merv, Amul, Rey ve Tus gibi çeşitli kentlerde kütüphanesi bulunan ve Nizamiye adı verilen birçok medrese yaptırmış ve bunlar için vakıflar tahsis ettirmiştir. Ülkenin her yanına yayılan bu kurumlardan Bağdat'taki Nizamiye medresesi yüksek öğretim düzeyindedir. Diğer kentlerdeki ise ders veren müderrislerin düzeyine göre orta ya da yükseköğretim sayılmışlardır. Çelebi (1976: 148, 154-156), Bağdat Nizamiye Medresesi Kütüphanesi kataloğunda altı bin cilt civarında kitabın kaydının bulunduğunu bildirmektedir. Bu kütüphaneye atanan kütüphane müdürleri (hazın) dönemin tanınmış bilginleri ve edebiyatçıları arasından seçilmişlerdir.

Selçuklular devrinde fikir hayatı geliştikçe örgün/yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veren kütüphaneler de çoğalmış, o dönemde üretilen bir çok yeni eserle zenginleşmiştir. Her medreseye bir kütüphane ve kentlere ayrıca umumi kütüphaneler yapılmıştır. Çeşitli kaynaklarda sadece Merv kentinde vakıf yoluyla kurulan ve çok sayıda kıymetli kitaba sahip Hatuniyye, Kemaliye, Amidiyye ve Zamiriyye adlarını taşıyan on kütüphane olduğu bildirilmektedir (Akyüz, 2013: 43-44; Turan, 2010: 330; Yazberdiyev, 1998: 30-34, 40-42; Köprülü, 1981: 182-184; Cunbur, 1963: 107).

Atabekler

Selçuklu toprakları içinde ortaya çıkan *atabekler*⁵, Büyük Selçuklu siyasetini ve yönetim biçimini takip ederek hüküm sürdükleri yerlerde çeşitli bilim ve eğitim kurumları yaptırmaya, bilginleri, şairleri ve sanatçıları korumaya özen göstermişlerdir (Kafesoğlu, 2001a: 262-263; Köprülü, 1981: 184). Özellikle Halep Atabek'i Nureddin Mahmud Zengi ve Erbil Atabek'i Muzaffaraldin Kökböri⁶ Selçukluların siyasetine sıkı sıkıya bağlı kalan yöneticilerdir. Melik el-Adil lakabı ile tanınan Nureddin Mahmud Zengi (1146-1174), Dimeşk'te yaptırdığı medresenin kütüphanesine öğrenciler için çok sayıda kitap vakfetmiştir. Ayrıca o dönemin hastanesi olan ve içinde tıp eğitimi de verilen Bimaristan'a tıpla ilgili kitaplarını vakfetmiştir. Bunlardan başka Dimeşk, Halep, Hama, Hıms ve Baalbek'de birçok medrese yaptırarak bunlara zengin vakıflar tahsis etmiştir (Alptekin, 1988: 550, 561, 567-568; Köprülü, 1981: 184; Çelebi, 1976: 189).

Anadolu Selçukluları

Anadolu Selçuklu Devleti (1075-1308), Büyük Selçuklu komutanlarından Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1075 tarihinde İznik ve çevresini ele geçirip bağımsızlığını ilan etmesiyle kurulmuştur (Yazıcı, 2013: 53). Anadolu Selçukluları kısa sürede birlik ve beraberliği sağlayarak bilim, sanat eğitim ve ticaret sahasında Anadolu'yu geliştirmiştir. Ancak bu gelişme 1243 tarihli Moğol istilasından olumsuz etkilenmiş ve 1270'li yıllara kadar yavaşlamıştır. Bu yavaşlama ülkedeki tasavvuf akımını güçlendirmiş, fikri alanda Ahmed Yesevi ile başlayan tasavvuf etkisi, özellikle XIII. yüzyılın sonlarında Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı

⁵ Bu unvanın ilk kez Selçuklular zamanında Nizam-ül-Mülk için kullanıldığı bilinmektedir. Sultan Alp Arslan, Malazgirt zaferinden sonra Nizam-ül-Mülk'ü oğlu Melikşah'ın atabegliği'ne getirmiştir (Köprülü, 2001: 712).

⁶ Hemşerisi İbn Hallikan'ın anlatımıyla, Kökböri (1154-1232)'nin en büyük zevki medrese ve hankahları ziyaret etmek, sufi ve fakihlerin münakaşa ve münazaralarını dinlemektir. Yaptırdığı büyük eserlerle Erbil kenti onun döneminde altın çağını yaşamıştır (Kafesoğlu, 2001b: 891).

Veli, Aşık Paşa ile artarak devam etmiştir (Akyüz, 2013: 54-57; Ocak, 2012: 25-26; Uzunçarşılı, 1988: 209-210; Köprülü, 1981: 245-246).

Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da kurulan kütüphanelere ait ilk bilgilere, II. Kılıçarslan ve oğlu Rükneddin Süleymanşah devrinin komutanlarından Şemseddin Altun Aba tarafından yaptırılan Konya Altun Aba Medresesinin 1202 tarihli vakfiyesinde rastlıyoruz. Vakfa atanan mütevellinin adından ötürü İplikçi Medresesi adıyla da bilinen medresenin vakfiyesinde, her yıl vakıf gelirinden ayrılan yüz dinar (dirhem) ile uygun kitaplar alınıp kütüphaneye vakfedilmesi ve isteyenlerin kitabın değerine uygun miktarı kütüphaneciye (Hazin ul-kütüb) verip ödünç kitap alabileceği ve kitabı iade ettiğinde parasını geri alabileceği kayıt altına alınmıştır (Turan, 1947: 197, 201-202). Bu dönemde öne çıkan bir diğer isim, Sahip Ata olarak da tanınan Sahibülazam Fahreddin Ali bin Hüseyin'dir. Anadolu'nun büyük kentlerinde çeşitli hayır kurumları ve medreseler yaptırmış, bu medreselerin kütüphanelerine maddi ve manevi değeri yüksek kitaplar vakfetmiştir (Ünver, 2010: 642-643; 1970: 11).

Anadolu Beylikleri

Anadolu'da XIV. yüzyılın başlarından XV. yüzyılın ortalarına kadar Beylikler hüküm sürmüştür. Anadolu Beylikleri Dönemi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde Kastamonu, Ankara, Sinop, Kütahya, Birgi, Tire, Peçin (Milas), Ayasulug, Bursa, İznik, Ladik (Denizli), Gülşehir (Arapsun), Kırşehir, Amasya gibi başlıca Anadolu kentleri bilim ve eğitim merkezi haline gelirken Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, gibi kentler ise daha da gelişmiştir. Anadolu Beyleri, hâkimi oldukları yerlerin kültürel düzeyiyle bizzat ilgilenerek, bilginleri ve sanatçıları himaye etmişler; medrese, mektep, kütüphane, imaret ve misafirhane kurmaya özen göstererek bilim ve eğitimin gelişmesine öncülük etmişlerdir. Karamanoğulları Beyliğince kurdurulan Niğde'de Ak Medrese, Konya ve Karamandaki cami, medrese ve imaretler; Germiyanogulları Beyliğince kurdurulan Kütahya'da Vacidiye (Demirkapı) Medresesi (Sayılı, 1948: 655), Denizli'de İnanç Bey İmaret; Mentешеogulları Beyliğince kurdurulan Peçin'deki cami, medrese ve imaret; Candarogulları Beyliğince kurdurulan Kastamonu'daki cami, medrese, kütüphane, mektep ve imaret (Cunbur, 1966: 129); Ramazanoğulları Beyliğince Adana ve Tarsus'ta kurdurulan cami, medrese, kütüphane ve imaretler (Kurt, 1991: 1013) bu kurumların yalnızca birkaçına örnektir. Bu dönemde kurulan imaretler, sadece yiyecek dağıtılan yerler olmayıp, vakfın büyüklüğüne göre cami, medrese, aşevi, hastane, darülkurra ve kütüphaneyi de içine alan tam bir külliye'dir. Anadolu Beylikleri 1420'li yıllardan itibaren aşamalı olarak Osmanlıların yönetimi altına alınmışlardır (Flemming, 2001: 285-286; Uzunçarşılı, 1988: 211, 220, 229-231).

Osmanlılar/Gelenekçi Dönem

Anadolu'ya yeniden birlik ve beraberliği getiren *Osmanlılar*, Ertuğrul Gazi'nin reisliğinde küçük bir aşiretken, oğlu Osman Bey (1258-1326)'in yönetiminde 27 Ocak 1300 tarihinde bağımsız bir beylik haline gelmiş ve zaman içinde bir imparatorluğa dönüşmüştür (Oral, 2013: 107-108; İnalçık, 2001: 286; Köprülü, 1999: 73). Osman Bey, içinde bulunduğu şartların elverişsizliği nedeniyle iyi bir eğitim almamış olmakla birlikte bilginlere ve din adamlarına büyük saygı besleyen bir yapıdaydı. O ve ondan sonraki kuruluş dönemi sultanları dönemin en ileri kültür merkezlerinden olan İran, Mısır, Suriye, Irak ve Türkistan'da eğitim görmüş olan bilgili ve erdemli kimseleri Osmanlı ülkesine getirterek birçok bilim ve eğitim kurumu kurdurmışlar, toplumun kültürel hayatının da gelişmesi için büyük çaba göstermişlerdir (Akyüz, 2013: 61-62; Kaçar, 2013: 371-372).

XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ülkesine göçen bilginler arasında, Şeyh Mehmed-i Cezeri, Şeyh Ahmed-i Cezeri, İbn-i Arabşah, Fafreddin-i Acemi, Haydar-ı, Herevi, Alaaddin-i Tusi, Seyyid Ali Acemi, riyaziyeçi Fethullah gibi isimler sayılabilir. XIV. ve XV. yüzyıllar arasında, Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı Şam'da, Davud-ı Kayseri Kahire'de, Muhsin-i Kayseri Şam'da, Kara Hoca Alaüddin İran'da, Kadızade-i Rumi Musa Horasan ve Maverünnehir'de, Molla Fenari Kahire'de ihtisas yapıp gelen bilginlerden birkaçıdır (Uzunçarşılı, 2011: 520-521).

Osmanlılarda ilk medrese, Osman Bey'in ölümüyle tahta geçen oğlu Orhan Bey (1288-1359)'in İznik'i fethi sonrası 1331 tarihinde İznik'te kurduduğu medresedir (Uzunçarşılı, 2011: 522; Rukancı ve Anameriç, 2006: 254; Adıvar, 2000: 15-16). Bu medresede ve bu dönemde fethedilen diğer yerlerde kurulan cami ve medreselerde birer kitap odasının bulunduğu ileri sürülmüşse de (Parmaksızoğlu, 1974: 88; Cunbur, 1963: 111; Emsen, 1960: 15) bugün bu bilgiyi destekleyecek türde bir belge bulunmamaktadır (Rukancı ve Anameriç, 2006: 254; Erünsal, 1999a: 699; 1991: 4; Sefercioğlu, 1999: 144).

Osmanlı kütüphanelerine ilişkin ilk kayıtlar Yıldırım Bayezid (1389-1402)'in hükümdarlığı dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde kurulan medreselerden Bursa'da ve Balıkesir'deki Eyne Bey Subaşı Medreselerinde ve Bolu Yıldırım Medresesinde birer kütüphane bulunmaktadır (Erünsal, 1991: 6-7). Yıldırım Bayezid'in 1402 tarihli Ankara savaşında Timur'a yenilmesiyle yaşanan Fetret Devrinde eğitim ve bilim alanındaki hamlelerde belirgin yavaşlama görülmüştür. Bayezit sonrası hükümdarlığı devralan Çelebi Mehmed (1403-1421) döneminde kurulan eğitim kurumlarında kütüphanelerin varlığını gösteren tek kayıt, 1417 yılında Merzifon'da

tamamlanan Çelebi Mehmed Cami ve Medresesindeki kütüphaneye aittir (Erünsal, 1991: 7-8).

Kültürel alanda büyük bir gelişmenin yaşandığı II. Murad (1421-1451) döneminde kurulan medrese ve camilerde kütüphanelerin bulunmasına özen gösterilmiştir. Edirne’de 1430 tarihinde açılan Darülhadis Medresesinin 1435 tarihli vakfiyesine göre, medresenin kütüphanesinde 71 cilt kitap bulunmaktaydı ve bu kütüphane sadece müderrislere ve öğrencilere tahsis edilmişti. Edirne’nin hükümet merkezi olmasından sonra II. Murad tarafından Üç Şerefeli Caminin avlusunda kurulan Saatli Medrese kısa sürede Osmanlı medreseleri arasında ilk sırayı almış ve İstanbul’da Sahn-ı Seman Medreselerinin kurulması sonrasında da bir süre önemini korumuştur. Bu medresenin muhasebe kayıtlarından bir kütüphanesinin ve bir kütüphanecisinin bulunduğu bilinmektedir. Kuruluş devri kütüphanelerinin en büyük özelliği ya medreselerde ya da camilerde kurulan olmasıdır. Bugün saptanan tek istisna Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin Gelibolu’daki türbesinde kurulan kütüphanedir (Erünsal, 1999b: 235; 1991: 8, 12-13).

Fatih Sultan Mehmed (1430-1481)’in İstanbul’u fethiyle Osmanlı Devleti yükseliş dönemine girerek imparatorluğa dönüşmeye başlamıştır. Diğer bilim ve eğitim kurumlarıyla birlikte kütüphanelerin de asıl gelişimi Fatih’in hükümdarlığı döneminde gerçekleşmiştir. Fatih, İstanbul’un fethi sonrası zaman kaybetmeden kentte bulunan sekiz kiliseyi medreseye dönüştürerek buralara birer kütüphane yaptırmıştır (Emsen, 1960: 16). Ancak bu kilise binalarıyla yetinmemiş, 1463-1470 yılları arasında bir cami ve iki yanında Sahn-ı Seman ya da Medaris-i Semaniye denen yükseköğretim düzeyinde sekiz medrese ve Tetimme ya da Musıla-i Sahn denen orta öğretim düzeyinde sekiz medrese ile bir Muallimhane ya da Darüttalim denen ilkokul, kütüphane, imaret, aşevi, iki hamam, Darüşşifa denen hastane ve misafirhanelerden oluşan Fatih Külliyesi’ni kurduştur. Bu külliye de eğitim alacak öğrenciler için yaptırdığı kütüphaneye günde altı akçe yevmiye ile bir kütüphaneci ve ayrıca bu kütüphanedeki kitapların listesini tutmak üzere bir de kâtip tayin etmiştir (Uzunçarşılı, 2011: 643). Fatih’in bu çabaları sonucu, XV. yüzyıldan itibaren İstanbul bilim ve eğitimin merkezi olarak gelişmeye başlamış ve Türk-İslam dünyasından birçok bilgin için cazibe merkezi haline gelmiştir. Dönemin matematik ve astronomi bilginlerinden Ali Kuşçu bunlardan biridir (Akyüz, 2013: 65; Rukancı ve Anameriç, 2006: 255; Atay, 1983: 84).

Fatih devrinde hızla gelişen önemli bir eğitim kurumu da Enderun Mektebidir. Bir yüksek okul niteliğindeki bu mektep sarayda, orduda, hükümet işlerinde çalışacakları yetiştirmek içindir. 1909 tarihine kadar açık kalan bu mektebe ilk zamanlar yalnızca devşirmeler ve yabancılar alınmıştır. Mektepte Türkçe, Arapça, Farsça, edebiyat, tarih, yüksek İslami bilimler ve

matematik gibi dersler Saray dışından getirilen en değerli müderrisler eşliğinde, Sarayın zengin kütüphanesinden yararlanılarak işlenirdi. Bu Saray Kütüphanesi, Fatih'in Manisa'dan Edirne Sarayına götürdüğü kitapların İstanbul'da Eski Sarayın yapılmasından sonra buraya getirmesi ve daha sonra Yeni Saraya (Topkapı Sarayı) taşınmasıyla oluşturulmuştur (Akyüz, 2013: 94, 98; Adıvar, 2000: 46; Baysal, 1983: 1307; Emsen, 1960: 16; Cunbur, 1957: 5; Ergin, 1939: 6). Dönemin matematik bilginlerinden Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle yine matematik bilgini Molla Lütfi, Fatih tarafından bu kütüphanenin müdürlüğüne getirilmiştir. Bu sayede pek çok değerli kitaptan, değişik bilimlere öğrenme fırsatı yakalamıştır.

Sultanın teşvikiyle devrin devlet adamları, sufileri ve varlıklı kişileri de İstanbul'da ve diğer kentlerde zengin vakıflar yoluyla birçok bilim ve eğitim kurumu yaptırmaya özen göstermişlerdir. Fatih devri sufilerinden Molla Yegan diye bilinen Mevlana Mehmed b. Armağan'ın, Bursa'daki mescidine yaptırdığı 2800 kitaptan oluşan kütüphanesi ve Şeyh Vefa diye bilinen Müslühiddin Mustafa'nın tekkesine yaptırdığı 381 kitaptan oluşan kütüphanesi, Timurtaş Paşazade Umur Bey'in Bursa'da kendi camisinin yanına yaptırdığı kütüphane, Osmanlı subaylarından Hızır Paşa'nın Amasya'da yaptırdığı medrese ve kütüphane, Gedik Ahmed Paşa'nın Afyon'da yaptırdığı büyük külliye içindeki kütüphanesi, Çaşnigir Sinan Bey tarafından Manisa'da kurulan medresenin kütüphanesi, sadrazam Mahmut Paşa'nın, İstanbul ve Edirne/Hasköy'deki medreselerine yaptırdığı kütüphaneler bunlardan yalnızca bir kaçıdır (Erünsal, 1999a: 701; 1999b: 237; Uzunçarşılı, 2011: 643; Cunbur, 1957: 14).

Fatih sonrası hükümdarlığı devralan padişahlar da kültürel kalkınmaya öncelik vererek birçok bilim ve eğitim kurumu yaptırmışlar ve yaptırılmasını teşvik etmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) devletin çok genişlemesi eğitim, yargı, fetva, yönetim alanlarında iyi yetişmiş eleman ihtiyacını artırmıştır. Kanuni bu ihtiyacı karşılamak amacıyla İstanbul'da Fatih Külliyesinden sonra ikinci büyük eğitim kurumu olan Süleymaniye Külliyesini (1550-1557) yaptırtmıştır. Mimar Sinan tarafından yapılan Külliye'de bir cami, bir sıbyan mektebi, bir Darülkurra, bir Darülhadis, bir Darüttıp, bir Darüşşifa, dört genel medrese, bir kütüphane ve ayrıca imarethane ve hamam bulunuyordu (Akyüz, 2013: 67; Uzunçarşılı, 1984: 33). Süleymaniye Külliyesi inşa edilirken planında kütüphane için bir yer tasarlanmamıştır. Ancak vakfiyesinde, yukarıda sayılan medreseler için kitaplar sağlandıkça bir kütüphanecinin ve bir katibin atanacağını kayıt altına alınması, kütüphanenin varlığının açık bir göstergesidir (Yılmaz, 2002: 99-100; Erünsal, 1999b: 240; Cunbur, 1968: 138-139). Kanuni tarafından kurdurulan bir diğer kütüphane, Şehzade Mehmed Medresesi kütüphanesidir. Vakfiyesinden anlaşıldığı kadarıyla tamamen Kanuni'nin

vakfettiği eserlerle kurulan bu kütüphaneye ayrıca bir hafız-ı kütüb atanmamış; sorumluluk medresenin müderrisine bırakılmıştır (Cunbur, 1968: 140-141).

XVI. yüzyılın sonuna doğru medreselerin ve medreselere kurulan kütüphanelerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde sadece İstanbul'da – kesin olmayan rakamlara göre – 127 medrese, 13 Daru'l-hadis, 7 Daru'l-kurra ve 7 tıp medresesi bulunuyordu (Baltacı, 1994, s. 2815). XVII. yüzyılın ikinci yarısında, İstanbul'un ilk bağımsız kütüphanesi olan Köprülü Fazıl Mustafa Paşa Kütüphanesi 1678 yılında kurulmuştur. Vakfiyesinde kuruluş amacı, medrese öğrencilerinin ve isteyenlerin faydalanması olarak açıklanmaktadır (Cunbur, 1962: 6). Ayrı bir binaya ve diğer kütüphanelere göre daha yüksek ücretle tam gün çalışan kütüphanecilere (hafız-ı kütüb) ve memurlara sahip olan böyle bir kütüphanenin kurulması, Erünsal (1999b: 240)'a göre daha sonra kurulan medrese kütüphanelerini büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle bu kütüphanenin kurulması sonrası Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amucazade Hüseyin Paşa ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından kurulan medrese kütüphanelerinin dermelerinin zenginliği ve personel sayıları daha önce kurulan medrese kütüphanelerini geride bırakıyordu.

Osmanlılar / Yenilikçi Dönem

Sultan III. Ahmed (1703-1730) devrinin son on iki yılına (1718-1730) Lale Devri denmektedir. Bu dönem Venedik ve Avusturya'ya önemli toprakların bırakıldığı Pasarofça Anlaşmasıyla başlar. Bu anlaşma Osmanlıları dış dünyaya karşı tavır değiştirmeye ve içeride bazı yenilikler yapmaya yöneltmiştir (Berkes, 2008: 40, 42).

Dönemin Sadrazamı Damat İbrahim Paşa, oldukça barış içinde geçen devrinde bilim ve eğitime önem vermiş, bilginleri korumuş, dış dünyayı daha iyi tanımaya yarayacak çabalara girişmiş, bu sayede kütüphanelerin ve kütüphanelerde bulunan kitapların sayısı bu sadrazam döneminde hayli artmıştır. Damat İbrahim Paşa 25 kişilik bir komisyon kurarak, Bedreddin Ayni'nin İkd-ül-cüman adlı eseri ile Handmir'in Habib-üs-siyer adlı eserini ve başka bazı eserleri Türkçeye çevirtmiştir. (Adivar, 2000: 159). Osmanlı İmparatorluğunun ilk resmi matbaası da onun döneminde 1726 yılında kurulmuştur. Damat İbrahim Paşa, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi 1720'de Paris'e elçi olarak göndermiş, bu görevine ek olarak Fransızların bilim ve eğitimde geldiği düzeyi iyice inceleyerek, uygulanabilecek olanlar üzerine bilgi getirmesini istemiştir. Babasıyla birlikte Paris'e giden Sait Çelebi, oradayken matbaanın önemi hakkında bir fikir edinerek (Akyüz, 2013: 137; Adivar, 2000: 167), İstanbul'a dönüşü sonrası basım sanatıyla ilgili çalışmaları olan ve uzun süredir bir matbaa açma fikriyle dolu olan

İbrahim Müteferrika'yı matbaa kurma konusunda desteklemiştir. Müteferrika matbaayı kurarken (Gerçek, 1939: 50-51; Ersoy, 1959: 32-33) basım sayesinde İstanbul'da ve imparatorluğun diğer şehirlerinde kütüphaneler açarak, kitapları herkes için erişilebilir kılmayı ve eğitim-öğretim görmek isteyenleri çoğaltmayı amaçlamıştır.

Osmanlı kütüphaneleri, Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) altın çağlarını yaşamıştır. Bu dönemde İstanbul'da ve İmparatorluğun diğer kentlerinde birçok önemli kütüphaneler kurulmuştur. Hekimoğlu Ali Paşa (1738), Ayasofya (1740), Atıf Efendi (1741), Fatih Camisi (1742), Galata Sarayı Mektebi (1753) ve Hacı Beşir Ağa (1745) kütüphaneleri bunlar arasında sayılabilir. Bu dönemde kurulan kütüphaneler zengin dermelere, çok sayıda personele sahip olmakla birlikte, bu kütüphanelerde öğretim faaliyetlerini yürütecek bir eğitim kadrosu kütüphane personeline dâhil edilmiştir. I. Mahmud döneminden itibaren kütüphaneler bir okul gibi hizmet vermeye başlamışlardır (Erünsal, 1999b: 241-242; Cunbur, 1960: 1-4).

Sultan I. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde (1774-1789) uzun süredir devam eden Osmanlı-Rus savaşının yenilgi ile sonuçlanması, Osmanlıları askeri alanda yenilik arayışlarına yöneltmiştir. Bu amaç doğrultusunda ilk askeri deniz okulu Mühendishane-i Bahri-i Hümayun 1776 tarihinde açılmıştır. Programı günümüzdeki ilk ve kısmen orta okul düzeyinde olan bu okulda Arapça, Fransızca, matematik ve denizcilik bilgileri veriliyordu. Süresi üç yıldır (Akyüz, 2013: 144). Okulda ders programını destekleyecek türde kaynakları içeren bir kütüphane ve bir de laboratuvar bulunuyordu (Soysal, 2007a: 42).

İlk askeri kara okulu olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun 1795 tarihinde Sultan III. Selim (1789-1807) tarafından açtırılmıştır. Bu okulda daha çok topçuluk, istihkam, haritacılık öğretimi yapılıyordu. Süresi dört yıl olan okulda bir hoca, beş kalfa, bir Fransızca muallimi ve mütercim de bulunmaktaydı (Akyüz 2013: 144). Mühendishane-i Berri-i Hümayun kütüphanesinin dermesi daha yapım aşamasındayken oluşturulmaya başlanmıştı. Bu kütüphanenin ana kaynaklarından birini Enderun-ı Hümayun Hazinesinden ihraç edilen kitaplar oluşturmaktaydı (Beydilli 1995: 277). Sultan III. Selim tarafından birçok batı dillerinde eserin ve teknik konulardaki başlıca kitapların çevirilerinin de getirildiği (Berkes, 2008: 97; Erünsal, 1998: 831) kütüphaneye ilk hafız-ı kütüb ataması 1804 tarihinde olmuştur. Bu tarihe kadar bir Milletler Akademisi niteliğindeki okulun kütüphanesinin ve kitapların denetimi ve hizmete sunulması dersler için atanan hoca tarafından yürütülmekteydi. Ayrıca bu okula bir de matbaa kurulmuştu (Beydilli, 1995: 17, 293, 297).

Askeri alandan başlayan yenileşme çabaları, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) hükümdarlığı döneminde genele yayılarak devam etmiştir. Bu dönemde ilköğretim bir fermanla (1824) zorunlu hale getirilmiştir. Devlet teşkilatında değişikliğe gidilerek yeni bakanlıklar oluşturulmuş ve bu yeni bakanlıklardan biri olan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bütün vakıfların denetim ve gözetim sorumluluğu verilmiştir. Böylece kütüphaneler de dâhil vakıf kuruluş niteliğindeki bütün okullar (medreseler, sıbyan mektepleri), camiler ve diğer vakıf kuruluşların gözetim ve denetimi tek bir merkezde toplanmaya çalışılmıştır (Erünsal 1999b: 243; 1998: 843). Tıp ve askeri alanda yükseköğretim düzeyinde eğitim veren birçok okul açılmıştır. Bu okullar arasında, 1839 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını alacak olan Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (1827), Dar-ül Ulum-i Hekimiye-i Osmani (1838) ve Mekteb-i Fünun-ı Harbiye sayılabilir. Bu okullarda zengin dermelere sahip kütüphanelerin varlığı bilinmektedir (Akyüz, 2013: 146-147, 151; Atılğan, 2008: 453; Uğurlu, 1997: 1). İlk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi'nin (1831) yayımına da yine bu dönemde başlanmıştır (Berkes, 2008: 200, 260).

Sultan II. Mahmud'un ölümü üzerine yönetimi devralan oğlu Sultan I. Abdülmecid (1839-1861)'in Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarını yayınlamasıyla birlikte, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren devam eden yenileşme çabaları siyasal, sosyal ve kültürel alanda kapsamlı reformlara dönüşmüştür. Tanzimat Dönemi olarak adlandırılan bu dönem Sultan II. Abdülhamid (1876-1909)'in tahta çıkışına kadar sürmüştür.

Tanzimat Döneminde eğitim alanında köklü değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1857 tarihinde Maarif-i Umumiye Nezareti kurularak (Mahmud Cevad, 2001: 59) eğitim ilk kez bakanlık düzeyinde teşkilatlandırılmıştır. 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Mahmud Cevad, 2001: 92) ile medrese dışındaki örgün eğitim kurumlarının merkez ve taşra yönetim kademeleri belirlenmiş ve bu eğitim kurumları ilk kez *ilköğretim*, *ortaöğretim*, *yükseköğretim* şeklinde derecelendirilerek ders programları düzenlenmiştir (Akyüz, 2013: 192; 1999: 43; Anameriç, 2011: 538).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi eğitim açısından olduğu kadar kütüphanecilik açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu Nizamname ile yenilenen eğitim teşkilatı içinde vakıf kütüphaneleri dâhil ülkedeki tüm kütüphanelerin yönetimi ve denetimi de Maarif-i Umumiye Nezaretine bırakılmaktadır (Soysal, 2007b: 21-23; Cunbur, 1964b: 28). Yine bu Nizamname ile dört yıllık üniversite eğitimi vermek üzere 1863 tarihinde açılan Darülfünun-i Osmani içinde bir kütüphane kurulmuştur. Nizamnamenin 123. maddesinde bu kurulan kütüphanenin, Darülfünun muallimleri ile öğrencileri için her gün ve halk için belirli günlerde açık

kalacağı belirtilmektedir (Atılğan, 2008: 453) Bu maddeden de açıkça anlaşılacağı üzere, o dönemde Darülfünun kütüphanesi örgün ve yaygın eğitim kurumu olmanın en güzel örneğini sergileyerek hem bir üniversite kütüphanesi hem de bir halk kütüphanesi olarak hizmet vermektedir.

Bu dönemde yaşanan bir diğer yenilik, batılı tarzdaki ilk dernek olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin 1861 yılında kuruluşudur. Dini ve siyasi konular dışında çeşitli bilim ve eğitim konularında telif ve tercüme eserler hazırlamak, konferanslar ve dersler vermek amacıyla kurulan Dernek, 1862 yılında ilk bilimsel dergi niteliğindeki Mecmua-i Fünun dergisini yayınlamaya başlamıştır. Yaygın eğitim kurumu gibi hizmet veren bu Dernek içinde kurulan kütüphane ise ilk dernek kütüphanesidir. Bu kütüphanenin işleyişi, kütüphanecisinin görevleri Dernek yönetimince hazırlanan on maddelik bir yönetmelik ile belirlenmiştir (Anameriç, 2006: 73; Cunbur, 1964a: 692-695).

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Derneğinin eğitim ve kütüphanecilik açısından ikinci önemli rolü, bünyesinde bir kıraathanenin açılmış olmasıdır. Dernek kütüphanesiyle eşgüdümlü olarak çalışacak kıraathaneye din ve ırk farkı gözetilmeden uygun bulunan herkes üye olabilecekti. Devlet okullarında okuyan öğrencilerin üyelik aidatından muaf tutulduğu kıraathanede, o dönem için yüksek ücretli gazetelerin çoğu sadece üyelik aidatı ile okunabilecekti. Ayrıca kıraathane üyelerine belirli günlerde İngilizce ve Fransızca dersleri de verilecekti (Cunbur, 1964a: 695-696).

Özellikle Tanzimat döneminde eğitimimizde kütüphanelerin çağdaş anlamda örgütlenmesini kalıcı hale getirmek için çaba harcayan kişilerin başında Münif Paşa (1830-1910) gelmektedir. Değişik dönemlerde üç kez Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Münif Paşa (Akyüz 2013: 260), kütüphanecilik ile ilgili çalışmalarının yanı sıra kızların eğitimi, özel eğitim, ticaret eğitimi, öğretmen yetiştirme gibi alanlarda bazı kurumlar açarak eğitime önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye Derneğinin de kurucuları arasındadır.

Münif Paşa, 1870'li yılların başında Ethem Pertev Paşa ile hazırladığı ve dönemin Sadrazamı Ali Paşa'ya sunduğu Layiha ile ilk kez milli kütüphane kurma fikrini ortaya atan kişidir (Soysal, 2007c: 239; Cunbur, 1964a: 698-699). Layihada, Darülfünun-i Osmani ve diğer okulların açılması ile kütüphane ihtiyacının daha da arttığı ve İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış kütüphanelerde aranan kitapların kolayca bulunamadığı bildirilerek bir *Millet Kütüphanesi* inşa etmenin yerinde olacağı fikri savunulmuştur.

Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından 1881 yılında yayınlanan kütüphanelerin yönetimine ilişkin ilk resmi talimatname olan *Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkındaki Talimatname* de Münif Paşa'nın

ikinci kez Maarif Nazırlığı görevinde bulunduğu sırada hazırlanmıştır (Cunbur, 1964b: 32-34). Talimatname, ülkedeki resmi ve özel kuruluş niteliğindeki tüm kütüphanelerin çalışma esaslarını belirleyen 19 maddeden oluşmaktadır. Talimatname'nin 17. maddesinden kütüphanelerin o dönemde Maarif-i Umumiye Nezareti içinde Telif ve Tercüme Dairesine bağlı olduğu ve bir Kütüphaneler Müfettişliği makamının bulunduğu anlaşılmaktadır.

Talimatname'nin yayınlanmasının hemen ardından, 1882 yılında Bayezit'te Kütüphane-i Umum-i Osmani adıyla bir kütüphane kurulmuştur. Kuruluş amaçlarından biri İmparatorluk dâhilinde yayınlanan bütün eserleri bir araya getirmek olan bu Kütüphane (Erünsal, 1999b: 243), Münif Paşa'nın Layıhasındaki Millet Kütüphanesi kurulması fikrini bir derece olsun karşılamaktaydı (Cunbur, 1964a: 699)

Eğitim ve kütüphanecilik açısından Tanzimat döneminde yaşanan bu olumlu gelişmeler, ilerleyen yıllarda sürdürülememiştir. 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ile Maarif-i Umumiye Nezaretine bırakılan vakıf kütüphanelerin yönetimi ve denetimi 1912 yılında yayınlanan *Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyyesi Teşkilat ve Vazaiifi Hakkında Nizamname* ile yeniden Evkaf-ı Hümayun Nezaretine verilmiştir. Ancak bununla yetinilmemiştir. 1913 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin ortaklaşa aldıkları bir kurul kararıyla Bayezit'teki Kütüphane-i Umum-i Osmani dışındaki ülkedeki tüm kütüphanelerin yönetim ve denetimi Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bırakılmıştır (Soysal, 2007b: 25-26). Bu arada vakıf kuruluş niteliğindeki medrese ve diğer tür okulların yönetim ve denetimi de halen Evkaf-ı Hümayun Nezaretindedir. İki Bakanlık arasında eğitim ve öğretim birliğinde yaşanan bu ikilik, 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesine kadar devam edecektir.

Sonuç

Kültür hayatımızdaki tarihi bilinen ilk yazılı belgeler, *Göktürkler* Dönemine ait olmasına rağmen, eğitimimizde kütüphanelerin tarihsel temelleri Türklerin İslamiyeti kabulü sonrası Karahanlılar döneminde atılmıştır. Çünkü İslam ilimlerinin okulu önce mescitler ve camiler, sonra kütüphaneler ve medreselerdir. İslamiyetin kabulüyle eğitimimiz ilk kez medrese denilen planlı ve düzenli bir örgün eğitim kurumuyla tanışmış ve kültür hayatımız İslami düşüncenin etkisiyle yeniden şekillenmiştir. O dönem İslam dünyasında medreseler için yaptırılan kütüphanelerin zengin kitap koleksiyonları nedeniyle, medreselere kütüphane mi deneceği yoksa medrese mi deneceği konusunda ihtilafa düşülmüştür.

Karahanlılar gibi Gazneli ve Büyük Selçuklu yöneticileri de hâkim oldukları topraklar üzerinde bilim ve eğitimin gelişmesi için büyük çaba sarf

etmişler, ülkelerindeki önemli kentlerde büyük vakıflar yoluyla kurdurdukları cami, tıp okulu, hastane, imaret, zaviye, kervansaray, medrese ve kütüphaneler ile bu kentleri dönemlerinin eğitim, bilim, kültür ve sanat merkezi haline getirmişlerdir.

Büyük Selçuklular Döneminde açılan Nizamiye medreseleri, bu öğretim kurumlarında ders veren müderrislerin düzeyine göre orta öğretim ya da yükseköğretim düzeyinde sayılmışlardır. Yükseköğretim düzeyindeki medreselerin kütüphanelerine atanan kütüphane müdürleri, dönemin tanınmış bilginleri ve edebiyatçıları arasından seçilmişlerdir. Selçuklular devrinde fikir hayatı geliştikçe örgün ve/veya yaygın eğitim kurumu olarak hizmet veren kütüphaneler de çoğalmış, o dönemde üretilen birçok yeni eserle zenginleşmiştir. Her medreseye bir kütüphane ve kentlere ayrıca umumi kütüphaneler yapılmıştır. Anadolu Selçukluları ve Beylikler de bu geleneği kesintisiz sürdürmüşlerdir.

Anadolu'ya yeniden birlik ve beraberliği getiren *Osmanlılar*, Selçuklulardan devraldıkları Türk kültüründeki kütüphane mirasını daha da geliştirmişlerdir. Özellikle Fatih dönemi ve sonrasında kütüphaneler, diğer bilim ve eğitim kurumlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu kütüphaneler genel halk için bilginin toplumsallaşmasını sağlarken, birçok bilginin yetişmesine ve yeni bilgiler üretmesine de katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Adivar, A.A. (2000). *Osmanlı Türklerinde ilim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akyüz, Y. (1999). 17. yüzyıldan günümüze Türk eğitiminde başlıca düzenleme ve geliştirme çabaları (Genel özellikler ve doğrultular). *Osmanlı devletinde bilim kültür ve kütüphaneler* içinde (39-62). Ö. Bayram ve ark. (Yay. Haz.), Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2013*. Ankara: Pegem Akademi.
- Alptekin, C. (1988). Musul atabekliği. *Doğuştan günümüze büyükİslam tarihi*, c.7 içinde (533-594). İstanbul: Çağ Yayınları.
- Anameriç, H. (2006). Osmanlılarda kütüphane kültürü ve bilimsel yaşama etkisi. *OTAM* (19): 53-78.
- Anameriç, H. (2011). İstanbul kütüphanelerinin batı bilim ve kültür hayatına etkileri: XIX.-XX. yüzyıllar ve Cumhuriyet'in İlk yılları. 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler II* içinde (527-564). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda yüksek din eğitimi: Medrese programları, icazetnameler, ıslahat hareketleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- Atılğan, D. (1991). Eğitim ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği* 5(2): 69-72.
- Atılğan, D. (2008). Türkiye’de üniversite kütüphanelerinin tarihi. *Türk Kütüphaneciliği* 22(4): 451-458.
- Baltacı, C. (1994). *İstanbul medreseleri hakkında notlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Banarlı, N.S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi: 2 cilt*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Başaran, İ.E. (2007). *Eğitim bilimine giriş*. Ankara: Ekinoks.
- Baysal, J. (1983). Kütüphanecilik. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.5 içinde (1306-1310). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2008). Türkiye’de çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (1995). Türk bilim ve matbaacılık tarihinde mühendishane, mühendishane matbaası ve kütüphanesi. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Bilhan, S. (1982). 900 yıllık bir Türk öğretim kurumu Buğra Han Tamgaç medresesi vakıf belgesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(2): 117-124.
- Bilhan, S. (1988). *Orta Asya bilgin Türk hükümdarları devrinde eğitim, bilim, sanat*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bossert, H.T. (2010). Tabı sanatının keşfi. *İkinci Türk Tarih Kongresi Tebliğler* içinde (ss. 421-430). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cunbur, M. (1957). Fatih devri kütüphaneleri ve kütüphaneciliği. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 6(4): 1-16.
- Cunbur, M. (1960). “Onsekizinci yüzyılda bir okul kütüphanesinin açılışı”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 8(1-2): 1-5.
- Cunbur, M. (1962). Vakfiyelere göre eski Türk kütüphanelerinin yönetimi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 11(1-2): 3-20.
- Cunbur, M. (1963). Türk kütüphaneciliğinin tarihi kökleri. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 12(3-4): 105-116.
- Cunbur, M. (1964a). Tanzimat’ın kütüphaneciliğimize etkileri. *Belleten* 28(112): 691-701.
- Cunbur, M. (1964b). Münif Paşa ve kütüphanelerin yönetimiyle ilgili ilk resmi talimatname. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 13(1-2): 28-35.
- Cunbur, M. (1966). Tarihimizde Anadolu’da kütüphane kurma çabaları. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 15(3): 129-133.
- Cunbur, M. (1968). Kanuni devrinde kitap sanatı, kütüphaneleri ve Süleymaniye kütüphanesi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 17(3): 134-142.

- Cüneyd, Y.M. (2009). *İslam aleminde vakıf kütüphaneciliğinin doğuşu ve gelişimi: Kültür mirasının içeriği* Çev. Süheyl Sapan, İstanbul: Pak Ajans Yayıncılık.
- Çelebi, Ahmed (1976). *İslam'da eğitim-öğretim tarihi* Çev. Ali Yardım, İstanbul: Damla Yayınevi.
- d'Ohsson, A.C. (2008). *Moğol tarihi*. Çev. Bahadır Apaydın, İstanbul: Nesnel Yayınlar.
- Emsen, S. (1960). Osmanlı imparatorluğu devrinde Türkiye kütüphanelerinin tarihçesi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 9(1-2): 14-35.
- Ergin, O. (1939). *Türkiye maarif tarihi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Ersoy, O. (1959). *Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Erünsal, İ.E. (1991). *Türk kütüphaneleri tarihi II: Kuruluştan Tanzimata kadar Osmanlı vakıf kütüphaneleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Erünsal, İ.E. (1998). The expansion and reorganization of the otoman library system: 1754-1839. *Belleten* 62(235): 831-849.
- Erünsal, İ.E. (1999a). Osmanlılarda kütüphane ve kütüphaneci geleneği. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.11 içinde (699-719). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Erünsal, İ.E. (1999b). Osmanlı kütüphanelerinin tarihi gelişimi. Ö Bayram ve ark. (Yay. Haz.). *Osmanlı Devletinde bilim, kültür ve kütüphaneler* içinde (ss. 235-246). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Eyice, S. (2001). Mescid, *İslam Ansiklopedisi*, c.8 içinde (1-118). Eskişehir: MEB.
- Flemming, B. (2001). Türkler-Anadolu beylikleri. *İslam Ansiklopedisi*, c.12/2 içinde (280-286). Eskişehir: MEB.
- Gerçek, S.N. (1939). *Türk matbaacılığı I: Müteferriha Matbaası*. İstanbul: Maarif Vekaleti.
- İnalçık, H. (2001). Türkler-Osmanlılar. *İslam Ansiklopedisi*, c.12/2 içinde (286-308). Eskişehir: MEB.
- Kaçar, M. (2013). Türklerde bilim. C. Öztürk (Yay. Haz.). *Türk tarihi ve kültürü* içinde (ss. 369-392). Ankara: Pegem Akademi.
- Kafesoğlu, İ. (2001a). Türkler. *İslam Ansiklopedisi*, c.12/2 içinde (142-280). Eskişehir: MEB.
- Kafesoğlu, İ. (2001b). Kök-Böri. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 6, ss. 885-892). Eskişehir: MEB.

- Köprülü, M.F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köprülü, M.F. (1999). *Osmanlı devletinin kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köprülü, M.F. (2001). Ata. *İslam Ansiklopedisi* içinde (c.1, ss. 711-718). Eskişehir: MEB.
- Kurt, Y. (1991). Ramazanoğullarının vakıfları. *Onuncu Türk Tarih Kongresi Bildirileri* içinde (1013-1034).Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi. (2001). Maarif-i Umumiye Nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı: XIX. asır Osmanlı maarif tarihi. Taceddin Kayaoğlu (Yay. Haz.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2012). *Türk sufiliğine bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oral, E. (2013). Osmanlı imparatorluğu. C. Öztürk (Yay. Haz.). *Türk tarihi ve kültürü* içinde (ss. 107-137). Ankara: Pegem Akademi.
- Parmaksızoğlu, İ. (1974). “Türk kütüphaneciliğinde gelişmeler”. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 23(2): 87-93.
- Rukancı, F.,Anameriç, H. (2006). Libraries as science, education and cultural in stitutions in the Ottoman Empire (XIVth-XVIIthcenturies). *Libri* 56(4): 252-263.
- Salman, H. (2013). İslamiyetten önceki Türk devletleri. C. Öztürk (Yay. Haz.). *Türk tarihi ve kültürü* içinde (ss. 10-30). Ankara: Pegem Akademi.
- Sayılı, A. (1948). Vaciddiye medresesi. *Belleten* 12(45-48): 655-666
- Sefercioğlu, N. (1999). Osmanlı döneminde kütüphane katalogları. Ö Bayram ve ark. (Yay. Haz.). *Osmanlı Devletinde bilim, kültür ve kütüphaneler* içinde (ss. 143-152). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Shera, J. (1972). *The foundation of education for librarianship*. New York: Beckerand Hayes.
- Soysal, Ö. (2007a). “Deniz harp okulu kütüphanesi'nin tarihsel konumu ve çağdaş niteliği üzerine” *Türk kütüphaneciliği/Bilginin yazgısı* içinde(ss. 41-46). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Ö. (2007b). XIX ve XX. yüzyıllar Osmanlı siyasal yaşamının kütüphane kurumunu etkileyen iki olgusu. *Türk kütüphaneciliği/Bilginin yazgısı* içinde (ss. 17-26). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Soysal, Ö. (2007c). XIX yüzyıl sonlarında Türk ulusal kütüphanesini kurma girişimi. *Türk kütüphaneciliği/Bilginin yazgısı* içinde (ss. 239-246). Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.

- Stein, A. (1933). *On ancient Central-Asian tracks: Brief narrative of three expeditions in Innermost Asia and North-Western China*. London: Macmillan and Co.
- Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H.G., Unat, Y., Aydın, A.K. (2001). *Bilim tarihine giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Turan, O. (1947). “Selçuklu devri vakfiyeleri I: Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı”. *Belleten* 11(41-44): 197-221.
- Turan, O. (2010). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken neşriyat.
- Uğurlu, M.C. (1997). 14 Mart tıp bayramının düşündürdükleri. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50 (1): 1-5.
- UNESCO (1994). The public library manifesto. *IFLANET*. Erişim tarihi: 16 Ekim 2013. <http://archive.ifla.org/VII/s8/unesco/eng.htm>.
- UNESCO/IFLA (2000). The school library manifesto. *IFLANET*. Erişim tarihi: 16 Ekim 2013. <http://archive.ifla.org/VII/s11/pubs/manifest.htm>.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1984). *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2011). *Osmanlı tarihi c.I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünver, S. (1970). Anadolu Selçukluları zamanında umumi ve hususi kütüphaneler. *Atatürk Konferansları II* içinde (2-27).Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.
- Ünver, S. (2010). Selçuklular zamanında kütüphaneler üzerine yeni örnekler ve bazı mülahazalar. *Üçüncü Türk Tarih Kongresi Tebliğleri* içinde (642-646).Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.
- Yazberdiyev, A. (1998). *Eski Merv ve kütüphaneleri*. T. Ege ve A. Karataş (Yay. Haz.). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yazıcı, N. (2013). İlk Müslüman Türk devletleri. C. Öztürk (Yay. Haz.). *Türk tarihi ve kültürü* içinde (ss. 31-79). Ankara: Pegem Akademi.
- Yılmaz, B. (2004). *Türkiye’de eğitim politikası ve kütüphane*. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Yılmaz, Y. (2002). *Kanuni vakfiyesi ve Süleymaniye külliyesi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.